

Mark Eyskens *

De postindustriële revolutie en de economische systemen: het ontstaan van het "informatisme"

Inleiding

Jarenlang had ik het voorrecht aan de Katholieke Universiteit te Leuven een college te doceren met als titel: "Het Belgisch economisch stelsel". Na korte tijd heb ik, onder invloed van de gebeurtenissen, de inhoud van dat college omgebogen tot een oefening in *deconstructie*. Daarbij poogde ik aan te tonen dat ons economisch stelsel niet langer Belgisch is, als gevolg van de om zich heen grijpende internationalisering, dat het evenmin als louter economisch kan worden beschouwd, omdat allerlei maatschappelijke determinanten optreden, en dat zoiets als een stelsel of een systeem – een afgelijnde organisatievorm van de economische processen – niet langer kan worden gedefinieerd omdat het steeds minder voorkomt.

In deze bijdrage wil ik aantonen dat de overrompelende doorbraak van nieuwe informatie- en communicatietechnologieën (ICT), oorzaak van de postindustriële revolutie, de bestaande zogenaamde economische systemen als communisme of kapitalisme, vernietigt of omwoelt. Nieuwe vormen van individuele en collectieve behoeftebevrediging ontstaan op alle niveaus van het maatschappelijk leven, en dit steeds meer grensoverschrijdend en in een "globale" internationale context. Dit nieuwe "complex" van economische, politieke, sociale, culturele en normatieve aard noem ik het "*informatisme*".

* Mark Eyskens is Minister van Staat en emeritus professor van de K.U.Leuven

1. Technologie en economie: een tweespan

De schaarste, het welvaartstekort behoren tot de menselijke conditie. Technologie en economie zijn essentiële instrumenten bij het oplossen van het probleem van de menselijke behoeftebevrediging. Wetenschappelijke ontdekkingen en technologische uitvindingen hebben sedert het ontstaan van de homo sapiens een zeer grote invloed uitgeoefend op de wijze waarop de mens zijn behoeftebevrediging organiseert. Zodra deze behoeftebevrediging door samenwerking en in groepsverband geschiedt, kan men gewagen van het ontstaan van een economisch systeem dat op min of meer gestructureerde wijze de schaarse middelen optimaal poogt aan te wenden met het oog op individuele en of collectieve voldoening. Hierbij is de "stand" van de technologie van zeer groot belang.

Zo heeft de ontdekking van de landbouw, wellicht 7000 jaren geleden, een einde gemaakt aan de nomadencultuur en werd de agricultuur het instrument van sedentarische en van het ontstaan van de stadscultuur en de stadseconomie. De ontdekkingen van de astronomie en de uitvinding van onder meer de sextant in de late Middeleeuwen hebben de verkenning en exploitatie van overzeese gebieden mogelijk gemaakt en aldus de basis gelegd van het handelskapitalisme en mercantilisme. De uitvinding van de boekdrukkunst door Gutenberg in de 15de eeuw had nog veel meer revolutionaire gevolgen op maatschappelijk en economisch gebied. En de uitvinding van de stoommachine in de 18de eeuw door Denis Papin wordt algemeen beschouwd als de aanloop tot de eerste Industriële Revolutie, die geleid heeft tot het ontstaan van het liberalisme en het kapitalisme. Dit systeem verwekte op zijn beurt het marxisme en het socialisme. Liberalisme, kapitalisme, socialisme, communisme en allerlei vormen van autarkisch nationalisme zijn in grote mate de organisatorische uitlopers van technologische innovaties – soms dialectisch uitgewerkt – die door de vooruitgang van de wetenschap tot stand zijn gebracht. De 19de en de 20ste eeuw werden beheerst door de grote oppositie van twee tegengestelde systemen, waarop zich ook twee rivaliserende ideologieën hebben geënt: het kapitalistische liberalisme en het collectiviserende socialisme. Zowel het liberalisme, met zijn beklemtoning van automatische marktmechanismen, als het marxistische socialisme, met zijn maatschappelijke (de klassenstrijd) en economische wetmatigheden (de zelfvernietigende contradicties van het kapitalisme), zijn de vruchten van het westerse rationalisme en gaan in grote mate uit van

een mechanistische – Newtoniaanse – opvatting over mens en maatschappij.

De thans aan de gang zijnde en overrompelende postindustriële revolutie (PIR) met haar mondiale dimensie, heeft een einde gemaakt aan de bovenvermelde antinomie. De PIR, die zich heeft ontplooid tijdens de laatste decennia van de 20ste eeuw, heeft een vernietigende of tenminste muterende invloed op de bestaande economische systemen. Nooit tevoren in de geschiedenis was de sciento-technologische invloed zo determinerend. Daarbij komt dat het aan het begin van de 21ste eeuw allesbehalve duidelijk is welk systeem de toekomst zal beheersen, voorzover men nog van een echt systeem kan gewagen. In deze bijdrage verdedig ik de stelling dat er zich veeleer een verschijnsel van "desystematisering" voordoet, althans voorzover men vast wil houden aan de enge definitie van een economisch systeem, zijnde een organisatievorm die stoelt ofwel op private ofwel op collectieve eigendom van productiemiddelen, en ofwel op gedecentraliseerde ofwel gecentraliseerde methoden van besluitvorming.

Bij nader toezien blijkt de 20ste eeuw, verheven tot *historiae persona*, geëxperimenteerd te hebben met drie macro-economische systemen, vaak onbesuisd, meestal hardvochtig en bijna steeds in het raam van een of ander politiek regime en tegen de achtergrond van een bepaalde ideologische doctrine. Deze drie modellen zijn:

1. de collectieve en centraal geleide planeconomie als werkinstrument van de communistische staatsinrichting, die plots implodeerde in 1990;
2. de protectionistische, nationale economie, vaak corporatistisch en autoritair gestuurd door rechtse dictatoriale regimes. Het economisch protectionisme, ingebed in autoritaire regimes, kende zijn grootste aanhang tijdens de eerste helft van de 20ste eeuw, met name als gevolg van de verspreiding van het fascisme en het nazisme, maar gingen onder in het cataclysmen van de Tweede Oorlog;
3. de concurrentiële, kapitalistische en grensoverschrijdende markteconomie, als vehikel van een liberaal-democratische maatschappij, die alom domineert sedert de jongste decennia.

Uiteraard is het onjuist te stellen dat deze drie modellen tijdens de 20ste eeuw zijn uitgevonden. De communistische economische opvattingen vinden hun wortels in het marxisme van de 19de eeuw. Het economisch protectionisme is haast zo oud als de mensheid zelf, en de liberale en ka-

pitalistische markteconomie is schatplichtig aan de eerste en de tweede Industriële Revolutie (aan het einde van respectievelijk de 18de - met de stoommachine - en de 19de eeuw - met de elektriciteit) in Europa en Noord-Amerika. Maar het is even onbetwistbaar dat de 20ste eeuw de ideologische meningsverschillen en politiek-economische conflicten omtrent de staatshuishouding extreem heeft geïntensifieerd en bijwijken met gewelddadige revoluties en militaire agressies heeft pogen te beslechten.

Aan het einde van de 20ste eeuw heeft de - meestal tragische - geschiedenis (de Koude Oorlog) ervoor gezorgd dat een vrij duidelijke balans kan worden opgesteld. Zelden was de selectieproef, door de "historische evolutie" georganiseerd via overlevingsmechanismen die lijken op de darwinistische *survival of the fittest*, zo eenduidig. De geschiedenis heeft immers aangetoond dat ze winnaars en verliezers weet te maken. Het communisme en het collectiviserende socialisme die het kapitalistische marktsysteem, gesteund op het privé-bezit van kapitaalgoederen, wilden uitschakelen, hebben onmiskenbaar aan het kortste eind getrokken. Wat overblijft, nagenoeg wereldwijd, is een geliberaliseerde markteconomie met toenemende internationale vrijhandel en concurrentie.

2. De communistische regimes ten val gebracht door de ICT, de PIR en de netwerkmaatschappij

Het communisme als economische praxis is volledig uitgerangeerd, terwijl datzelfde communisme als politiek regime en ideologische doctrine sedert 1989 - de val van de Muur van Berlijn, gevolgd door de explosie van de Sovjet-Unie en het beëindigen van de Koude Oorlog - in de hele wereld is ingestort, op een paar (tijdelijke?) uitzonderingen na, in China, Noord-Korea, Vietnam, Cambodja, Birma, Cuba ...

De oorzaken van de spectaculaire ineenstorting van het communisme, eerst in de Sovjet-Unie, zijn complex en veelvuldig. Bij de analyse daarvan wordt veelal aandacht besteed aan epifenomenale factoren, terwijl wordt voorbijgegaan aan de meer fundamentele determinanten. De enorme bewapeningswedloop tijdens de Koude Oorlog had de Sovjet-Unie veel meer uitgeput dan de westerse mogendheden. De centraal geleide planeconomie leidde tot grote ondoelmatigheid en demotiveerde werknemers en bedrijfsleiders. De propaganda van het regime werd, na de dood van Stalin, steeds ongelooftwaardiger, naarmate de marxistische

idealen van gelijkheid en collectieve lotsverbetering niet verwezenlijkbaar bleken. De successen van het kapitalisme waren een aanfluiting voor de magere prestaties van het communistische bewind. Het onderdrukken van de nationalistische neigingen in de deelrepublieken leidde tot grote spanningen en in de satellietlanden moest de Sovjet-Unie militair ingrijpen om de communistische orde te herstellen: in Hongarije, Tsjecho-Slowakije en ei zo na in Polen, indien de Poolse paus dat niet moreel en psychologisch had verhinderd. Inwendig werd het regime, vooral onder president Brezjnev, volledig uitgehold. De ineenstorting kwam echter plots en leek op een dijkbreuk, nadat de autoritaire vestiging van het regime ongeveer zeventig jaar stand had gehouden. In al die tijd was in alle leerboeken economie aan onze westerse universiteiten grote aandacht besteed en bijwijken sympathiserende belangstelling betoond voor een alternatief communistisch economisch systeem, dat de euvelen van het kapitalisme zou uitroeien.

Een wat meer diepgaande analyse van de implosie van het communisme en de explosie van de Sovjet-Unie leiden vandaag evenwel tot een andere interpretatie van dit omwentelend historisch gebeuren. Het zijn de technologische innovaties op het gebied van de informatie- en kennisverstrekking die het communisme dodelijk hebben ondermijnd. Als men het samenvat en ietwat elementair formuleert, kan men stellen dat de computer de communistische dictaturen in de wereld klein heeft gekregen.

1. De nieuwe informatietechnologieën maken het handhaven van de partijgestuurde en -georiënteerde berichtgeving met propagandistische doeleinden nagenoeg onmogelijk. Reeds de televisie en voordien de radio werden in de dictatoriale landen door de regeringen volledig gemonopoliseerd, omdat de vrije meningsuiting als subversief werd en wordt ervaren. Het ontstaan, recentelijk, van een wereldwijd informatienetwerk, onder meer via het internet, blijkt moeilijk verenigbaar met het instandhouden van autoritaire dictaturen, zowel van links als van rechts. De verspreiding van een wereldwijd netwerk bevordert de vrijheid van mening en de democratie. Het ontstaan van een "netwerkgemeenschap", bovendien grensoverschrijdend, is anti-autoritair en anti-hiërarchisch en vergemakkelijkt de contacten zonder grenzen.
2. De informatierevolutie geeft gestalte aan de kennismaatschappij en daardoor aan een economisch productiesysteem waarbij creativiteit en vindingrijkheid (serendipity), onderzoek en ontwikkeling, geeste-

lijke vrijheid, kritiek en flexibiliteit de dominerende productiefactoren zijn geworden. Meteen rees een vrij onverwachte hinderpaal voor het communisme, dat zijn economisch beleid stelde op de nationalisering en de collectivisering van de productiefactoren. *Kunnen menselijke kennis en creativiteit worden gecollectiviseerd?* Kan wetenschappelijk onderzoek gedijen in een maatschappij zonder of met beperkte intellectuele vrijheid en zonder internationale contacten? Het antwoord op deze vraag is uiteraard negatief, a fortiori als men, wat onder Brezjnev is gepoogd, een hele samenleving zou onderwerpen aan een fruikende en destructieve intellectuele dictatuur. De ICT maken intellectuele autarkie (zeg maar isolationisme) onmogelijk en/of steriel, zodat ook economische autarkie geen kans meer maakt, tenzij wordt geopteerd voor versnelde onderontwikkeling (Irak, Iran ...). Ook rechtse en fundamentalistische dictaturen krijgen het lastig en grijpen soms desperaat naar terroristische methoden om zich te handhaven.

3. Een ander element dat de communistische ideologie en het daarbij aansluitende economische systeem een zware slag heeft toegebracht, was de versnelde evolutie op de arbeidsmarkt, als gevolg van de doorbraak van de nieuwe technologieën. Ook in de Sovjet-Unie nam het belang van de mythische handarbeider en "blue collar" af ten voordele van de "white collar"-werkers in steeds meer geautomatiseerde industrieën. De marxistische arbeidswaardeleer, in haar primaire versie, kwam aldus steeds meer op de tocht te staan in een economie die meer en meer staatskapitalistisch en minder arbeidsintensief werd. Daardoor namen de dysfuncties op alle gebieden sterk toe, in een regime dat gedecentraliseerde marktmechanismen bleef afzweren.
4. De belangrijkste ontgoocheling voor de leiders van het Kremlin was natuurlijk het toenemende succes van de zogenaamde kapitalistische landen, onder leiding van de Verenigde Staten, die alsmat door hun levensstandaard wisten te verbeteren en verbluffende technologische prestaties realiseerden. De marxistische voorspelling van de onvermijdelijke instorting van het kapitalisme, als gevolg van zijn interne contradicties (de wet van de dalende winstvoet en de onvermijdelijkheid van de antikapitalistische revolutie), werd steeds meer ongeloofwaardig.
5. De Kremlin-leiders, die zich geplaatst zagen voor de groeiende kloof tussen de marxistische theorie en de alledaagse, bedenkelijke werkelijkheid, weigerden nochtans gedurende decennia de theorie aan te

passen aan de feiten of ze terzijde te schuiven. Om redenen van politiek lijfs- en regimebehoud deden zij net het tegenovergestelde: de werkelijkheid werd aangepast aan de theorie. Op een bijzonder krampachtige wijze werden statistieken vervalst, de feiten opgevaard, werd de geschiedenis herschreven en de propaganda Orwelliaans geïntensifieerd. De waarheid zou zich uiteindelijk toch wreken.

6. Met de val van het communisme, ondanks de achterhoedegevechten van Mikaël Gorbatsjov, brak meteen ook de crisis uit een van een bepaald soort rationalisme, dat dweept met de maakbaarheid van de maatschappij. Inmiddels was en is een nieuwe, grenzeloze netwerkmaatschappij aangetreden, die een totaal nieuwe leef- en denktostand in het leven roept en grensoverschrijdende contacten en contracten, informatie en kennis voor steeds meer mensen weet te combineren met individuele autonomie en zeggenschap, kritiek en flexibiliteit, in een omgeving die het best *niet* door de overheid – op welk niveau ook – zou worden georganiseerd, gestructureerd of opgelegd.

3. De markteconomie door de geschiedenis genomineerd

De informatie- en communicatietechnologieën (ICT) hebben de centraal geleide communistische staatseconomieën voor fatale moeilijkheden geplaatst, terwijl diezelfde ICT de markteconomie en haar wereldwijde verspreiding sterk in de hand hebben gewerkt. Het ruilen van informatie over alle grenzen heen, via netwerken, vindt in de markt als het ware een natuurlijk vehikel, waardoor de kennisfactor kan worden verhandeld op "spontane wijze". Het succes van de markteconomie – zelf een netwerk van vragers en aanbieders – aan het einde van het tweede millennium heeft derhalve een dubbele oorzaak: het wegvallen van het communisme als mogelijk alternatief en de gedecentraliseerde netwerkfunctie van de informatie- en kennismaatschappij.

Een van de opvallendste en belangrijkste aspecten van de ICT en de netwerken, via computerkoppelingen, is dat elk netwerk spontaan, haast *organisch* groeit en zich verenigt (zich assembleert) in steeds mondialer communicatiesystemen. Het wereldwijde web – *www.dot.com* – is niet opgericht bij wet of decreet, noch dankzij een internationaal verdrag tussen staten of bij beslissing van de algemene vergadering van de Verenigde Naties. Het gaat om een spontane creatie, die als een klimop de hele wereld ompant.

1. De welvaartsmaximiserende effecten van een marktsysteem voor de consumenten en de gemeenschap worden groter naarmate dit systeem meer concurrentieel is. Het is deze stelling die in elk handboek economie wordt aangetoond en die aan de grondslag ligt van de creatie van een gemeenschappelijke Europese markt, met het Verdrag van Rome, wat uiteindelijk geleid heeft tot de oprichting van de Europese Unie. Maar, zoals in paragraaf 6 wordt betoogd, is de markteconomie zeer kwetsbaar, naarmate ze concurrentiëler wordt. Er zijn krachten werkzaam die de mededinging beogen te verminderen of uit te schakelen. De mededinging is immers zeer hinderlijk, terwijl protectionisme van de markt, handelsbeperkingen, bedrijfsconcentraties die leiden tot monopolisering, agressieve publiciteit, overheidssubsidies, belastingvoordelen, wisselkoersdepreciaties ... de aanbieder verlossen of kunnen verlossen van zijn concurrenten. Ook het verhinderen van de beschikbaarheid van wetenschappelijke uitvindingen en technologische innovaties verstoort de concurrentie. Een overheid dient derhalve, als arbiter van het marktspel, op te treden teneinde de concurrentiële spelregels continu aan de markt op te leggen en te handhaven. Het is derhalve zeer belangrijk te onderstrepen dat de markteconomie, verheven tot algemeen economisch systeem, heel wat uiteenlopende ladingen kan dekken. De economische theorie bewijst dat de welvaart van de consumenten maximaal wordt onder zeer stringente voorwaarden, onder meer dat de verkoopprijs gelijk moet worden aan de marginale kosten (het befaamde Pareto-optimum). Een markteconomie evenwel die beheerst wordt door monopolies, oligopolies, machtsmisbruik en fraude, kan, gemeten naar haar welvaarts-effecten, even negatief uitvallen als een collectiviserende staatseconomie. De concurrentiële markteconomie blijkt onderworpen aan een neiging tot autodestructie (verderop noemen we dit de wet van de *entropie*, d.i. de wet van het verval en de wanorde), wegens verstoring van de mededinging door concurrentiemijdende praktijken. Enkel een geëigend overheidsbeleid, liefst grensoverschrijdend en supranationaal, kan de markteconomie op het juiste spoor houden.
2. De markteconomie behoeft derhalve overheidsregulering, wat nog iets anders is dan overheidsinterventie. Zodra de overheid dient op te treden als handhaver van spelregels en als arbiter, wordt verwezen naar de onontkoombaarheid van de politiek als regulator van de markteconomie, ook wat betreft haar sociale gevolgen. Het is de politiek die een rechtsorde moet opbouwen en laten functioneren, op zo'n manier dat rechten en plichten van de economische actoren op de

markt normaal, dit wil zeggen volgens normen van loyaliteit, zouden gelden. In het Angelsaksische taalgebied spreekt men in dit verband van de "*rule of law*". In onze zeer complexe samenleving is de rechtsstaat tijdens de afgelopen jaren enigszins in de verdrukking gekomen, en dit op een ogenblik dat voor veel mensen de overheersing van de markteconomie een meer juridische, wettelijke en regulerende omkadering vereist. In een democratische maatschappij dient aldus een hechte complementariteit te ontstaan tussen concurrentiële markteconomie en doelmatige rechtsorde. Maar een betere rechtsorde vereist uiteraard een democratische legitimering, zodat *markteconomie en democratie onlosmakelijk verbonden* blijken.

3. Wat betreft de complementariteit van een concurrentiële markteconomie en pluralistische democratie, is het evident dat de toekenning van economische vrijheden aan de burgers, alvast op termijn, ook moet leiden tot het verlenen van politieke, intellectuele en syndicale vrijheden en dus tot vormen van democratisch bestuur. Reeds Joseph Schumpeter en Milton Friedman hebben aangetoond dat er grote verknoctheid bestaat tussen markteconomie en democratie. Aldus kan men gewagen van het ontstaan van het *binoom*: "*markteconomie + democratie*". Dit binoom "*markteconomie + democratie*" werd dominerend aan het einde van de 20ste eeuw, wat de politoloog Francis Fukuyama ertoe bracht "*the end of history*" uit te roepen, nu de ideologische strijd beslecht leek in het voordeel van het liberale denken en de mondiale verspreiding van wat President Bill Clinton "*market democracy*" heeft genoemd.

Essentieel is de conclusie dat, na de eliminatie van het communisme als ideologische doctrine, als politiek regime en als economisch systeem, het binoom democratie + markt een structuur is van maatschappelijke organisatie, die het "economisch systeem" in enge zin overstijgt. Er heeft een kwantitatieve en kwalitatieve verruiming, een "quantum-sprong", een "meta-economisering" plaats van het in de wereld enig overblijvende "economisch" stelsel. En het is juist dankzij deze meta-economisering dat de traditionele links-rechts-tegenstellingen van het politieke spectrum, die de hele 20ste eeuw hebben gedomineerd, kunnen worden weggewerkt in een grote verzoening rond het politieke centrum, dat zich overigens verplaatst. De meta-economisering houdt immers in dat naast de maatschappelijke "inbreiding" van de economische processen - nationaal en internationaal - ook rekening wordt gehouden met democratische besluitvorming, regulering van de concurrentie, bescherming van

consumenten, sociale oriëntering van de resultaten van de economische groei, bescherming van het leefmilieu, ethische inschatting van doel en middelen, enzovoort.

Zo wordt de markteconomie, als systeem van menselijke behoeftebevrediging, ingebed in een democratie, bijgestuurd door een welvaartsstaat en gereguleerd door een rechtsstaat. Het gaat om een complex systeem met belangrijke normatieve aspecten, dat als streefdoel wordt voorgelouden in de "geavanceerde marktdemocratische" landen en dat men, met vallen en opstaan, tracht te verwezenlijken, steeds meer in internationaal groepsverband. Niet de militair of economisch sterksten, maar *de moreel besten* moeten aan bod kunnen komen, met het oog op de overleving van de menselijke soort. Deze moreel besten zullen werk dienen te maken van een *ethiek van de verandering*, veeleer dan van een verandering van de ethiek.

4. De werkelijkheidstoets

Dat een combinatie van markteconomie en democratie, als maatschappelijk experiment, gefilterd door de geschiedenis, in vergelijking met alle andere systemen, superieur is gebleken, blijkt uit elementair werkelijkheids-onderricht. Het voormalige Oost-Duitsland was, onder het communistische bewind, tot een puinhoop vervallen, in tegenstelling tot de West-Duitse Bondsrepubliek, die, ondanks de oorlogsverwoestingen, een van de meest welvarende landen van de wereld wist te worden. Eenzelfde historische vergelijking tussen twee alternatieve systemen kan worden gemaakt in verband met Noord- en Zuid-Korea, de Chinese Volksrepubliek en Taiwan, Cuba en de Dominicaanse Republiek, Cambodja en Thailand ... En de Sovjet-Unie, het grootste en aan delfstoffen rijkste land ter wereld, is er nooit in geslaagd de Verenigde Staten bij te benen.

Uit een studie van de Heritage Foundation, die in 1999 werd uitgevoerd, blijkt dat landen met de meest vrije economische stelsels, ook de hoogste economische groei en toename van hun welvaartspeil hebben bereikt. Voor de periode 1980-1993 bedroeg de jaarlijkse groei 2,9% in landen als Zwitserland, Nieuw-Zeeland, de Verenigde Staten, Ierland, Luxemburg, Singapore en Hongkong (vóór de overdracht aan de Chinese Volksrepubliek). In landen met nog een belangrijke scheut staatstussenkomst daalde het groeigemiddelde tot 1%, en dan ging het onder meer over de meeste

landen van de Europese Unie en verscheidene landen van Zuid-Amerika. In staten met een centraal economisch beleid in meestal autoritaire politieke regimes van links of van rechts, blijkt de stijging van de welvaart onbestaande of zelfs negatief, zoals onder meer in Cuba, Noord-Korea, Irak, Libië, Congo, Vietnam, Angola, Haïti en vele landen van de voormalige Sovjet-Unie. Andere studies wijzen erop dat het samengaan van vrije markteconomie en pluralistische democratie zeer bevorderlijk is voor de stijging van de welvaart, ook per hoofd van de bevolking.

Toch moet worden onderstreept hoezeer markteconomische en democratische ontwikkeling in de wereld een *noodzakelijke maar kennelijk onvoldoende voorwaarde* zijn om welvaart en welzijn van de wereldbevolking, voor iedereen of voor zoveel mogelijk mensen, te waarborgen. Tegelijkertijd leert de geschiedenis van de 20ste eeuw dat autoritaire regimes van communistische, fascistische of nationalistische signatuur nooit een middel, laat staan een voorwaarde kunnen zijn voor volksverheffing en -ontwikkeling.

Een case study van de huidige wereld leert dat de complementariteit tussen democratie en markteconomie, die, zoals gezegd, beantwoordt aan een stringente logica, blijkbaar onderhevig is aan een *asymmetrische* evolutie, zeker tijdens de jongste decennia. Er zijn nauwelijks gevallen bekend van pluralistische democratieën en rechtsstaten die niet eveneens doelmatige en werkzame markteconomieën zouden zijn. Binnen hetzelfde regime politieke en intellectuele vrijheden verenigen met een economische dictatuur, derhalve met collectivisering, een bevelseconomie met opgelegde prijzen en centrale planning, die de marktmechanismen uitschakelt, lijkt zulk een contradictie dat ze in feite nergens kon en kan worden waargenomen. Het is weliswaar juist dat India na de onafhankelijkheid een min of meer democratische staat heeft opgebouwd, steunend op een krachtig door de overheid gestuurd economisch beleid, maar dat kon toch niet beschouwd worden als een echte economische dictatuur. Het omgekeerde doet zich echter wel voor: economische liberalisering die uitmondt in een heuse markteconomie enerzijds, maar anderzijds gepaard gaat met het behoud van een politieke dictatuur. Het meest opvallende voorbeeld van deze asymmetrische toepassing van het binoom "democratie +markt" is de Chinese Volksrepubliek. De meeste "China watchers" zijn evenwel de mening toegedaan dat het Chinese experiment onvermijdelijk zal leiden tot meer politieke liberalisering en uiteindelijk tot het ontstaan van een meerpartijenstelsel en de afbraak van het communistische autoritarisme. Ook al wordt het Chinese experi-

ment door de Chinese leiders voorgesteld als de continuering van het communisme en krijgt het liberaliserend economisch beleid de naam opgespeld van *marktsocialisme*. Het huidige Chinese bewind heeft ongetwijfeld zijn lering getrokken uit de gebeurtenissen in de ex-Sovjet-Unie, waar toenmalig president Gorbatsjov gepoogd heeft gelijktijdig de economie te liberaliseren (*perestrojka*) en de politiek te democratiseren (*glasnost*), teneinde te naderen tot een combinatie van democratie en markteconomie. Maar het ongewilde resultaat, binnen de kortste keren, was de implosie van het communisme en de explosie van de Sovjet-Unie.

Vandaag is het fabeltuig dat computer heet, de drijvende kracht achter de stormachtige ontwikkeling van de postindustriële samenleving, waar ook ter wereld. De doorbraak van de creatieve kennis als belangrijkste productiefactor is een grensoverschrijdend fenomeen, dat wereldwijd kennis-elites in het leven roept, met van de weeromstuit het ontstaan van duale of triale maatschappijen en een trechtereffect dat de kansarmen opslokt. De markteconomie wordt, dankzij haar eigen transnationale, competitieve en antiautoritaire kenmerken, het wereldwijde vehikel van de informatie- en communicatietechnologieën (ICT). Zo wordt de wereld ons dorp.

5. Het informatisme

Een nieuw maatschappelijk systeem is aan het groeien: het *informatisme*, dat de plaats inneemt van alle andere systemen van de 20ste eeuw. Het informatisme is onverenigbaar met communistische en fascistische dictaturen enerzijds, maar heeft anderzijds ook verreichende gevolgen voor het liberale kapitalisme.

Het informatisme is *destructurerend* en *desystemiserend*. De wereldwijde netwerkmaatschappij is de resultante van een spontaan groeiproces, dat gelijkenis vertoont met een organische, haast plantaardige ontwikkeling. De netwerkmaatschappij is dus niet opgericht door een overheid, nationaal of internationaal; zij beantwoordt niet aan een uitgewerkte structuur. Maar zij dwarsboomt en verbrijzelt de bestaande structuren.

Het ontstaan van een wereldwijde gemeenschap van informatie, communicatie en kennis – door Pierre Teilhard de Chardin halverwege de

20ste eeuw profetisch een mondiale *noösfere* genoemd – bevordert “kennismaking” en vrije meningsuiting tussen mensen over de hele wereld. Het informatisme is dan ook *deshiërarchiserend* en heeft moeite met verticale gezagsstructuren, die door het informatisme worden aangetast. Onbetwistbaar is dit fundamentele gebeuren tevens bevorderlijk voor de democratie, waar het gaat om vormen van meer rechtstreekse democratie, waarbij de burger inspraak opeist en uitspraak wil doen. De representatieve democratie, daarentegen, in haar component van volksvertegenwoordiging, wordt zeer gecontesteerd, wat leidt tot de kloof tussen de burger en de politiek en de politici. Nooit was de vrijheid van mening zo groot onder invloed van de ongeremde uitwisseling van politieke gedachten en ideeën in zeer veel landen van de wereld.

Via internet wordt de wereld één grote winkelzaak – e-commerce – maar ook een oceaan van inlichtingen en kennis. De *internetisering* vermenigvuldigt aanzienlijk de contacten, de afspraken, de ruil van ideeën en de contracten. De jongeren van de netwerkgeneratie zijn daardoor veel meer internationaal gericht, multicultureel, verdraagzaam en solidair ingesteld. Het *wij-gevoel* treedt vaak in de plaats van het hiërarchische hij-gevoel.

Conflictueuze situaties krijgen contractuele oplossingen. De dualistische keuzeloga “of/of”, zo typisch voor het westerse platonische denken, wordt meer en meer vervangen door een “en/en”-logica, die de tegenstellingen verzoent en zelfs optelt. “Contraria complementa sunt”, leert de quantumfysica.

Het informatisme heeft verreichende gevolgen voor de arbeidsmarkt en de tewerkstelling. Er ontstaat een duale maatschappij – en wellicht een meervoudig gelaagde maatschappij – uit diverse oogpunten, met een scherp economisch en sociaal onderscheid tussen mensen die kunnen omgaan met de nieuwe technologieën en mensen die dat niet kunnen. Op dit dualisme ent zich een ander, even onterecht dualisme tussen, enerzijds, de jongere generatie die met de informatica is opgegroeid en, anderzijds, de oudere die de grootste moeite heeft om de nieuwste technologische snuffjes te assimileren. Komt daarbij dat, als gevolg van de demografische evolutie en de vooruitgang van de geneeskunde, de oudere bevolking steeds talrijker wordt en de jonge generatie een steeds zwaarder wegende pensioenlast moet torsen.

Zoals hierboven onderstreept, is het informatisme onverenigbaar met politiek en economisch autoritaire regimes en dwingt het derhalve tot *decollectivering*. Zeer belangrijk nu is de constatering dat het informatis-

me ook leidt tot vormen van *deprivatisering*, een evolutie die dan weer het liberale kapitalisme voor zware aanpassingsproblemen plaatst. Inderdaad, de communicatiemogelijkheden van het netwerk hebben tot gevolg dat geen enkele ontdekking, geen enkele uitvinding, geen enkel idee privaat kan blijven. Het statuut van de intellectuele eigendom wordt zeer sterk in het gedrang gebracht. En voorzover het kapitalisme gestoeld is op vormen van privé-eigendom, is de toegankelijkheid via het net van creatieve ideeën en ontdekkingen de oorzaak van een zeer grondige mutatie. Dit verschijnsel van deprivatisering beantwoordt in grote mate aan wat economen bedoelen met "joint consumption", gemeenschappelijk verbruik of gebruik.

De creativiteit, die in de kennismaatschappij verheven is tot de belangrijkste productiefactor, is ook meestal een groepsactiviteit en daardoor *gedesindividualiseerd*.

De elektronische handel, die de directe contacten tussen vraag en aanbod sterk in de hand werkt, leidt op zijn beurt tot *desintermediatie*, waarbij allerlei tussenpersonen wegvallen. De gevolgen daarvan voor de arbeidsmarkt zijn niet te voorzien, en alvast zullen een hele reeks beroepen worden uitgeschakeld in de financiële dienstverlening, in de rechtsbedeling, in het onderwijs, in de handel. Tegelijkertijd heeft een enorme vermenigvuldiging plaats van banen en functies in sectoren die te maken hebben met de nieuwe technologieën. Alle pessimistische voorspellingen over massale en definitieve werkloosheid blijken fout, zodra de aanpassingsinspanningen resultaten opleveren. Toch doen zich nu reeds spectaculaire wijzigingen voor op de arbeidsmarkt, zoals de toenemende verzelfstandiging van vele werknemers, de decollectivering van de collectieve arbeidsovereenkomsten, de gedeeltelijke privatisering van bepaalde prestaties van de sociale zekerheid, een selectieve immigratie van buitenlandse werknemers die enerzijds bestemd zijn voor de top van de arbeidsmarkt, namelijk de hooggekwalificeerde specialisten, maar anderzijds ook voor de onderkant, met name de weinig geschoolde arbeiders, die niet meer beschikbaar zijn op de binnenlandse arbeidsmarkt.

Het productieproces bevindt zich in een staat van versnelde *dematerialisering*, aangezien kennis en creativiteit de belangrijkste productiefactor zijn geworden. De handenarbeid verdwijnt als gevolg van automatisering en robotisering. Het mobiliteitsprobleem zal in intensiteit afnemen naarmate de thuisarbeid zal toenemen.

Meteen neemt ook de *delokalisatie* en *nomadisering* van ondernemingen sterk toe en krijgen de bedrijven, gegroepeerd in grote multinationale

concerns, een steeds meer federaal karakter, met grote autonomie van de afzonderlijke productie-eenheden.

De informatierevolutie doet de nationale soevereiniteit van de staten weglekken. De e-commerce holt de grondslagen uit van een hele reeks fiscale heffingen, wat de nationale autonomie en soevereiniteit aantast. Er is de *denationalisering* van de nationale staten. Het is geen toeval dat de Europese integratie in een stroomversnelling is gekomen, onder meer met de oprichting van de Europese Monetaire Unie, net toen de computerrevolutie zich aan het eind van de jaren tachtig volop door begon te zetten. Nationale regeringen zijn te klein voor de grote aangelegenheden, want die worden internationaal en zelfs supranationaal beslecht; en tegelijkertijd zijn de regeringen te groot voor de kleine aangelegenheden, want die worden toevertrouwd aan gewestelijke of gemeentelijke autoriteiten. In een dergelijke technologisch muterende omgeving worden ook ondernemingen die grensoverschrijdend, multinationalaal zijn, ook internationaal en soms apatride, zodra bijv. in Europa het statuut van de Europese vennootschap zal zijn uitgewerkt. Nieuwe vormen van samenwerking tussen bedrijven, fusies en overnames zijn niet uit de lucht. De regeringen zoeken op hun beurt naar samenwerkingsverbanden teneinde de macht van de wereldwijde ondernemingen enigszins te controleren (een *countervailing power*) en in te schakelen in een nieuwe economische wereldorde.

De politieke en economische macht bestaat steeds minder uit macht over een territorium en steeds meer uit de controle over een netwerk. Zo wordt de macht *gedeterritorialiseerd*.

De wereld wordt ons dorp. En er is "*ontblanking*" van de planeet. De catastrofale evolutie van de demografie, vooral in Europa, is de grootste oorzaak van gewichtsverlies van de blanke bevolkingsgroep in de wereld. Maar ook de mondialisering van de technologische vooruitgang, van de economische activiteiten en financiële transacties, reduceert geleidelijk aan de invloed van het blanke Westen, dat op een aantal gebieden bezig is zijn monopolie te verliezen - en dit wordt even wennen voor het blanke ras - in het voordeel van andere continenten en beschavingen, die zich volop inschakelen in een nieuwe wereld van communicatie, kennisoverdracht en vindingrijkheid. Met name Azië blijkt enorm te profiteren van de huidige postindustriële revolutie. De wereld wordt één dorp, maar is steeds meer *gedecentraliseerd*. Het gaat bovendien om een dorp met 6 miljard inwoners, die het materieel allemaal even goed willen hebben, aangezien zij weten dat sommigen in de wereld het veel beter hebben.

Dit leidt tot wereldwijde spanningen en misverstanden, weerstand tegen de onvermijdelijke *multiculturalisatie*, tot moeizame en te trage aanpassingsinspanningen, maar ook tot vormen van internationale klassenstrijd, acuut nationalisme, religieus fundamentalisme, tot afstotingsverschijnselen ten aanzien van wetenschap en technologie, en in veel landen tot het ontstaan van een duale maatschappij. De worsteling van nationalisme en internationalisme en van universalisme en particularisme breekt weer door in samenlevingen en werelddelen, wat tot op zekere hoogte de echo is van de tragische geschiedenis van de 20ste eeuw en een terugkeer inhoudt van het verleden, een verleden dat voor de toekomst evenwel kansloos is.

Het informatisme verandert de relaties tussen het individu en de overheid, tussen de individuen onderling, tussen de burger en de politiek, tussen het individu en zijn werkomgeving. Het wereldbeeld ondergaat een *deverticalisering* ten voordele van een meer horizontale interpretatie van de werkelijkheid, met alle gevolgen vandien wat betreft de omvorming van de waardeschalen in de hedendaagse maatschappij.

Ook een hele reeks paradoxen worden zichtbaar, nu het informatisme zich alom verspreidt en alle bestaande structuren *desystematiseert*. De *geluksbreuk*, d.i. de verhouding tussen de bevredigingsmiddelen en de behoeften, neemt vaak af, ondanks het feit dat de tellerwaarde sterk toeneemt dankzij de kwantitatieve en kwalitatieve economische groei. Maar de behoeften stijgen nog sneller, waardoor de breukwaarde vermindert. Meteen ontstaat in een maatschappij van grote welvaart ook grote ontevredenheid, die wordt vergroot zodra men o.m. dankzij de media, geconfronteerd wordt met de vreselijke ellende van miljarden aardbewoners in de ontwikkelingslanden. De zo geroemde kennismaatschappij blijkt ook veel onwetendheid en onkunde te produceren. Er bestaat zoiets als *de wet van de afnemende relatieve kennis*, waarbij de kloof tussen het bekende en het kenbare toeneemt.

Overinformatie leidt bovendien tot *desinformatie*. De moderne communicatiemiddelen zoals tv, de computer, gsm en internet leggen de wereld open en verplaatsten de horizons, maar bevorderen tegelijkertijd intellectuele gemakzucht, ontlezing, vormen van analfabetisme en nultaligheid, naarmate de vertaalmachines en de spellingsoftware steeds beter gaan functioneren. De veel intensere contacten tussen mensen via het netwerk beletten niet dat ook nieuwe vormen van vervreemding optreden, die te maken hebben met de ondoorzichtigheid, de technocratie en de anonimiteit van nationale en internationale overheden.

Men regeert, men bestuurt: een onpersoonlijk bewind zonder gelaat, zonder gezicht, zonder profiel, waarop de burger geen greep heeft. Noem het "vermenning" (cf. mijn boek *Bron en Horizon*, Lannoo, 1984, waarin de vermenning voor het eerst werd beschreven). Dit verschijnsel is typisch, onder meer voor de werking van de Europese overheden.

Daarnaast zijn er allerlei pathologische gedragswijzen, onder meer van asociale of criminele aard, die onze zeer ingewikkelde, hoogtechnologische beschaving makkelijk kunnen ontregelen: allerlei vormen van uitsluiting en uitsluiting, drugs, gangsterisme, gijzeling, terrorisme, corruptie, maffiapraktijken enz. De links-rechts-tegenstellingen zwakken af in een politiek spectrum dat sterk is vernauwd, aangezien steeds meer politieke partijen zich in het centrum opstellen. Extreem-rechts en extreem-links vormen een onvermijdelijke polarisatie bij die burgers die wegens angstcomplexen, frustraties, problemen van integratie en adaptatie niet mee kunnen met de oprukkende vloedgolf van veranderingen. Ongetwijfeld verschrompelt het links-rechtse politieke debat rond de vraag waar de politieke klemtoon moet worden gelegd, en derhalve ook waaraan maatschappelijke prioriteit moet worden gegeven: ofwel meer gelijkheid en rechtvaardigheid (links), ofwel meer dynamisme, groei en welvaart (rechts). Het gaat om een heel belangrijk dilemma, dat evenwel in de meeste democratische landen op pragmatische wijze wordt opgelost: enerzijds verzaakt de politiek verregaand egalitarisme, omdat dit de maatschappelijke dynamiek fnuikt, maar anderzijds grijpt ze in om de excessen van het economisch en sociaal darwinisme te voorkomen. Zowel sociaal-democraten als neo-liberalen ontdekken een *derde weg*, die de welvaartsstaat wil activeren en waarbij ongelijkheid, met name van de inkomens en van sociale functieverdeling, wordt aanvaard voorzover die maatschappelijk nuttig is. Centrum-links en -rechts vinden zich in de westerse democratieën vrij gemakkelijk rond een programma dat de dynamiek van de economische groei en de technologische innovaties poogt te verzoenen met ecologische *constraints* en sociale "gelijkerheid". Met "gelijkerheid" bedoel ik een norm voor de beperking van inkomens- en vermogensverschillen, die rekening houdt met productiviteitsverschillen, de noodzaak van professionele en geografische mobiliteit, en arbeidsmotivering. Dit begrip is niet zo ver verwijderd van wat John Rawls voorstelt: ongelijkheid is aanvaardbaar voorzover ze, via haar dynamiserend effect, bijdraagt aan de verbetering van de toestand van de armsten, zwaksten en minst-bedeelden in de samenleving.

Het informatisme is een wereldwijd proces van destructureering en de-systematisering, dat bezig is maatschappij en beschaving in al hun aspecten op alle gebieden, nationaal en internationaal, collectief en individueel zeer grondig om te wentelen.

De enige constante in de geschiedenis is verandering. Maar niet alle veranderingen zijn goed. Er zijn er die minder goed zijn en er zijn er ook die bar slecht zijn. Meteen stuit men op de meta-politieke en meta-economische vraag naar wat mag en niet mag, ook als het kan. Een torenhoge ethische vraagstelling rijst op, midden in de moderne samenleving, waarbij de hamvraag luidt: *hoe verandering omzetten in menselijke vooruitgang?*

6. De kwetsbaarheid van markt en democratie: de wet van de entropie

Het informatisme verheft de markteconomie tot competitieve ruilbeurs van informatie, kennis en creativiteit, en geeft haar wereldwijde geldingskracht. De neoliberale vloedgolf van de jaren zeventig is vandaag, in het verschiep van de 21ste eeuw, ongetwijfeld over haar hoogtepunt heen. Na de Tweede Wereldoorlog is in de meeste westerse landen een intense, langdurige, politiek populaire keynesiaanse politiek gevoerd, die vanaf de jaren zeventig zeer zichtbare contraproductieve gevolgen is gaan sorteren in de vorm van hoge inflatie, hoge overheidsstekorten, opbouw van de openbare schuld, hoge rentevoeten, handelsbalanstekorten, structurele werkloosheid enz. Het neoliberalisme, dat vooral ontloek in de School van Chicago, was een heftige reactie op de excessen van het onoordeelkundig overheidsinterventionisme in de werking van de markten, en dit onder het vaandel van de gemengde economie. De neoliberalen toonden aan dat vraagstimulering kan ontaarden in verwaarlozing van de aanbodzijde. Het volstaat niet broden uit te delen aan de burgers; er zijn ook bakkers nodig die gemotiveerd en innoverend broden moeten kunnen bakken. De neoliberale stellingen over het stimuleren van het bedrijfsleven en de ondernemingswinst, het verlagen van de belastingen, het afbouwen van het protectionisme en het bevorderen van nieuwe technologieën bleken in de jaren zeventig en tachtig grote invloed te hebben op het gevoerde beleid, met name in Groot-Brittannië onder eerste minister Margaret Thatcher, en in de Verenigde Staten onder president Ronald Reagan. De resultaten van dit beleid waren niet zelden positief en hebben met name de Europese Unie in staat ge-

steld de Monetaire Unie te realiseren. In de jaren negentig echter bleek de pendel van de economische theorie en van de politiek weer meer naar het centrum over te hellen, toen werd gesteld dat aanhoudende loonmatiging en begrotingsgestrengheid de vraagzijde ontmoedigden en de economische groei hinderden, terwijl de armoede toenam. President Bill Clinton, gevolgd door de Britse eerste minister Tony Blair voeren thans het beleid van de *derde weg*, dat poogt de versterkingen van de aanbodzijde te verenigen met een stimulerend maar selectief vraagzijdebeleid, vooral dan ten voordele van de kansarmen en de minstbedeelden. De *grote synthese tussen keynesianisme en liberaal aanbodzijdebeleid* lijkt thans in opmars, ook in België met de regering-Verhofstadt. Deze opmerkelijke evolutie is in de hand gewerkt, niet in eerste instantie door postmodern relativisme en tolerantie, maar wel door de paradigma-doorbrekende impact van het informatisme.

Het "derde-weg-synthesebeleid", dat noch echt socialistisch, noch echt liberaal is, maar een cocktail van beide, hecht ook veel belang aan de correcte werking van de markteconomie. Aldus sluit dit beleid aan bij de wijsheden van de economische theorie die al lang aantoonde dat niet eender welke markteconomie de welvaart van de burgers behartigt. Enkel de concurrentiële markteconomie, die beantwoordt aan zeer beperkende voorwaarden, is van aard om welvaart te maximaliseren, economische machtsconcentratie te minimaliseren, doelmatigheid en groei te optimaliseren en de grondslag te leggen van een solidair sociaal beleid. Een sociaal paradijs kan immers niet gedijen op een economisch kerkhof. Een goed functionerend marktsysteem is geen zero-som-spel met winnaars en verliezers, maar is een plus-som-spel, dat leidt tot een win-win-situatie, zodat iedereen beter af wordt. Tot op zekere hoogte heeft dergelijk proces zich voorgedaan in de westerse democratieën, als men de welvaarts-groei op lange termijn onder ogen neemt. In landen als België is tijdens de 20ste eeuw het gemiddelde beschikbare reële inkomen van de burgers zomaar even verzesvoudigd, terwijl de arbeidsduur, over de loopbaan beschouwd, met een derde werd verminderd, terwijl er nooit eerder meer mensen aan het werk werden gesteld ...

De concurrentiële markteconomie wordt evenwel in haar bestaan bedreigd door het verminderen van de mededingingsdruk. Het is alsof de marktmechanismen onderhevig zijn aan energieverlies, een verschijnsel - *entropie* - dat in de fysica beantwoordt aan de tweede wet van de thermodynamica. Aan de aanbodzijde kunnen vormen van concentratie ontstaan, monopolies, oligopolies, prijsafspraken, praktijken van publiciteit

en reclame, die de elasticiteit van de vraag verkleinen, zodat de klant minder prijsgevoelig wordt. Ook innovatie van producten en productiemethoden kunnen concurrentieverstorend optreden als de innovaties, ontdekkingen of uitvindingen te lang juridisch worden beschermd en daardoor gemonopoliseerd blijven (bijv. Microsoft). Daarnaast is er het overheidsoptreden dat de mededinging kan scheeftrekken door protectionisme, overregulering, overbelasting, bepaalde vormen van subsidiëring, naasting van bedrijven, inkomens- en prijzenbeleid. Economen hebben het ook vaak over de zogenaamde externe effecten van consumptie (lawaaihinder, vervuiling) en productie, die de optimalisatie van de welvaart verhinderen door aantasting van het leefmilieu, een slecht functionerende arbeidsmarkt, over- of onderwaardering van bepaalde behoeften, een scheefgetrokken verdeling van de inkomens, het ontstaan van nieuwe armoede, de duale maatschappij, structurele werkloosheid, een gebrekkige rechtsorde en allerlei vormen van onveiligheid, misbruik, fraude en deloyale concurrentie. In al die gevallen gewagen economen van marktfalingen of "market failures". De marktentropie vereist politieke bijsturing en een voortdurend concurrentiebeleid, dat machtsconcentraties bestrijdt en de werkzame mededinging in stand houdt. In een tijd van grensoverschrijding dient een dergelijk regulerend beleid bij voorkeur gevoerd te worden door een internationale autoriteit, zoals bijvoorbeeld de Europese Commissie. In de Verenigde Staten is de antitrustwetgeving al lang een lichtend en efficiënt voorbeeld.

De wereldwijde verspreiding van de markteconomie vergroot aanzienlijk de dimensie en de consequenties van haar gebreken en verhoogt de nood aan internationaal gecoördineerd optreden, in de schoot van multilaterale instellingen als de Wereldhandelsorganisatie, de Wereldbank, het Internationaal Muntfonds, de Europese Unie enz.

De *geo-economisering* van de wereld en de *mondialisering* zijn fenomenen die de bestaande ideologische modellen doorbreken. Tegenover het economisch gebeuren gedraagt de hedendaagse burger in de westerse wereld zich op een wat paradoxale wijze. Enerzijds beseft hij hoezeer de economische vooruitgang een zegen is in termen van welvaart, wanneer hij die vergelijkt met de levensstandaard van ouders en grootouders. Maar anderzijds ervaart hij de gemondialiseerde economie als een ongrijpbare robot, die hem ongerust en angstig maakt. Bovendien drukken de media hem elke dag met de neus op de grote miserie in veel landen van de Derde Wereld, die meestal niet aan de economische mondialisering is toe te schrijven, en op de sociale wantoestanden die ook nog in de rijke landen voorkomen. Echte alternatieven zijn er evenwel niet aan het

begin van de 21ste eeuw. Het is van de Middeleeuwen geleden, evenwel in een erg verschillende historische toestand, dat zulke homogeniteit van mogelijkheden, doelstellingen en opvattingen zich voordoet. De markteconomie kan niet door een ander economisch systeem worden vervangen, als men rekening wil houden met de catastrofale mislukking van alle pogingen in die zin, en met name door het communisme. De enige realistische optie bestaat er dan ook in het markteconomisch systeem continu bij te sturen en te verbeteren.

De geschiedenis van de 20ste eeuw mag dan hebben aangetoond dat het tweespan (het binoom) "democratie + markteconomie" van alle mogelijke politiek-economische modellen het beste is, de werkelijkheid van elke dag leert dat de democratie eveneens bedreigd wordt door verzwakking, zelfs zelfvernietiging. Denken we maar aan wat er gebeurd is met de Weimar-republiek in het Duitsland van het interbellum. De wet van de entropie is ook vaardig over de democratische instellingen en neemt de vorm aan van participatie, machtsmisbruik, ondoelmatigheid, corruptie, demagogie.

Het informatisme is democratiebevorderend, maar geeft ook machtige wapens aan diegenen die de democratie willen vernietigen ... In veel democratieën zijn er te veel demagogen en te weinig pedagogen. Toch is een politieke, pluralistische democratie fundamenteel nodig om de markteconomie te handhaven en sociaal te oriënteren, dit wil zeggen af te stemmen op het algemeen welzijn. Het is onjuist te stellen, zoals de Thatcheriaanse liberalen doen, dat er *enkel* nood is aan *meer markt*, wat dan ook vanzelfsprekend, volgens hen, *minder staat* zal vereisen. Meer markt – als gevolg van het ontstaan van de kennis- en netwerkmaatschappij – dient gepaard te gaan met meer *overheid*, wat nog iets anders is dan *meer staat*. Meer bepaald is er nood aan een overheid, liefst een supranationale, die aan de markt bepaalde spelregels oplegt. Bovendien kan niet voldoende worden onderstreept hoezeer "democratie + markteconomie" complementair zijn met de *rechtsstaat*, die ook de plichten en de rechten van de burgers bepaalt en afdwingt. In feite dient zich in de gevorderde samenlevingen een *trinoom* aan, een driespan van krachten: *pluralistische democratie, concurrentiële markteconomie en een doelmatige rechtsorde*. Vooral dat laatste is van kapitaal belang. Nooit was de democratie zo verspreid in de wereld en zo populair, maar in veel landen gaat het slechts om relatief formele procedures waarbij bijvoorbeeld de president of het parlement bij geheime verkiezingen worden verkozen. Dergelijke spelregels zijn natuurlijk beter dan de dictatuur, maar schieten

schromelijk tekort bij het inhoudelijk gestalte geven aan een samenlevingsmodel dat de mens centraal stelt. Bij ontstentenis van een rechtsorde onttaarden markt en democratie in chaotische of in autoritaire toestanden. In een land als Rusland en talrijke andere landen, die het juk van de dictatuur hebben afgeschud, is er momenteel niet te veel markt en te veel democratie, maar veeleer een gebrek aan beide, verergerd door een schrijnend tekort aan een doelmatige rechtsstaat. Tijdens de laatste chaotische jaren van het bewind van president Boris Jeltsin kon men vrezen dat nationalist en nostalgische communisten de handen ineen zouden hebben geslagen om weer orde op zaken te stellen. Hieruit zou een soort *nationaal-communisme* zijn ontstaan, met nare reminiscenties aan de Europese geschiedenis van de jaren dertig. De nieuwe president Vladimir Putin lijkt het over een andere boeg te gooien en veeleer een markteconomische liberalisering te willen doorvoeren onder een sterk, zeer autoritair, centraal politiek gezag. Nu reeds zijn er aanwijzingen dat het de richting uitgaat van een soort bonapartistisch liberalisme, de Russische versie van de Chinese asymmetrie.

7. Pleidooi voor meliorisme

De mensheid en haar leiders staan, reeds tijdens de eerste decennia van de 21ste eeuw, voor een overweldigende opdracht: de wervelende veranderingen, die op alle denkbare gebieden plaatsvinden, omzetten in menselijke vooruitgang. Deze veranderingen vernietigen of vervormen de bestaande economische systemen, ideologieën en politieke regimes van de 20ste eeuw, waarvan de meeste bovendien hun wortels vinden in de 19de eeuw of vroeger en dus stammen uit een totaal ander techno-industrieel tijdperk. Vandaag, in het tijdvak van het informatisme – dat de plaats inneemt van kapitalisme en communisme, van liberalisme en socialisme – zijn er nieuwe maatschappelijke organisatievormen aan het groeien, deels spontaan, deels voluntaristisch. Hun doelmatigheid zal in grote mate afhangen van hun grensoverschrijdend karakter. Die doelmatigheid zal ook sterk worden bepaald door hun democratische en markteconomische inhoud – ofschoon dit niet steeds evident is voor iedereen en niet door alle burgers wordt aanvaard. De nieuwe maatschappelijke organisatievormen zullen nochtans het economische, het politieke, het technologische overstijgen en derhalve meta-economisch, meta-politiek en meta-wetenschappelijk zijn. Aangezien het informatisme de nationa-

le grenzen afbouwt, zullen de nieuwe maatschappelijke organisatievormen ook multicultureel zijn.

De veranderingen omzetten in meer menselijke vooruitgang is een opdracht die onlosmakelijk verbonden is met een ethische invalshoek. Ze veronderstelt in de eerste plaats dat een wereldwijde normering van waarden, rechten en plichten, zoals onder meer neergelegd in de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens, steeds meer op de internationale agenda zou worden geplaatst en steeds meer hard zou worden gemaakt. Ook een instelling als de Europese Unie kan veel doen aan de morele normering van de nieuwe ICT-maatschappij. De overrompende postindustriële omwenteling, met haar explosie van informatie- en communicatietechnologieën (ICT), mag *de markteconomie immers niet perverteren tot een marktmaatschappij, waarin alles een prijs en niets nog echt waarde heeft*. Daarnaast moet de internationale gemeenschap uitgroeien tot een *internationale rechtsgemeenschap*, naar het voorbeeld van de rechtsstaat die in een aantal oudere democratisch geworden natiestaten tijdens de 19de en 20ste eeuw werd verwezenlijkt. Daarbij denkt men in eerste instantie aan de preventie van internationale conflicten en het vervullen van taken van *peace making* en *peace keeping* door de wereldgemeenschap.

Maar een ontluikende internationale rechtsgemeenschap moet zich ook bezighouden met het bestrijden van allerlei vormen van grensoverschrijdende criminaliteit. De oprichting eerlang van een *Internationaal Strafrechtshof* is in dit verband een belangrijke doorbraak. De verspreiding in de wereld van democratie en werkzame markteconomie vereist steeds meer een echte en hechte rechtsorde, die bepaalde spelregels oplegt. Dit is meteen een antwoord aan degenen die tijdens de wereldhandelsconferentie in Seattle en de bijeenkomst van het IMF in Washington en Praag met zoveel goedbedoelde maar fout georiënteerde heftigheid hebben geprotesteerd.

In een tijd van postmodern scepticisme kan dergelijke opdracht voor de aankomende generatie van verantwoordelijken en leiders grifflend worden afgedaan als onrealistisch, naïef-idealistisch of zelfs hypocriet. Uitzichtloos pessimisme is nochtans verlamdend en daardoor ook tot op zekere hoogte niet moreel verantwoord. Beaat optimisme van zijn kant is vaak onverantwoord, want lichtzinnig en naïef. Maar een soort volgehouden *meliorisme, met name het geloof in de verbeterbaarheid van mensen en dingen*, ondanks ontgoocheling en mislukking, kan de haast spontane wankelmoedigheid van de zuiver intellectuele analyse bijsturen.

Het informatisme opent een nieuwe wereld van haast oneindige mogelijkheden en opportuniteiten. De vrijheid, de autonomie, de macht van de hedendaagse mens, maar ook zijn invloed op zijn omgeving – *for better and for worse* – zijn nooit zo groot geweest. Zijn verantwoordelijkheid is dat evenzeer.